

УДК [94 : 329.361 : 321.74] (477.52) «1919/1988»

РЕАЛІЗАЦІЯ АТЕЇСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА КОНОТОПЩИНІ (1919-1988 рр.)

Світлана Авхутська

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Україна, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
e-mail: istukrmak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5134-5621>

У статті розглянуто антицерковну політику радянської влади у Сумському регіоні в 1919-1988 рр. Увагу приділено обставинам закриття та руйнації православних храмів Конотопщини. Визначено основні етапи закриття культових будівель. Уточнено час та обставини часткового руйнування, переобладнання під різні установи або знищення храмів Конотопщини. З'ясовано, що основні заходи антирелігійної політики визначалися всесоюзнаю та республіканською владою, проте їх реалізація залежала, у значній мірі, від місцевого партійно-державного керівництва. Наслідком такої політики було закриття в 1920-30-ті рр. всіх храмів у регіоні.

Ключові слова: Сумська єпархія, Конотопський район, православна церква, релігійна громада, служитель культу, храм

В умовах державотворення України на початку ХХІ ст. спостерігається посилення інтересу до соціальної та регіональної історії. У Конотопському районі Сумської області мали місце всі форми утисків православної церкви, які проводилися радянською владою протягом її існування з метою закріпити монополне становище комуністичної світоглядної системи, зокрема зняття з реєстрації релігійних громад, репресії проти служителів культу, переслідування віруючих, розкольницька діяльність, пограбування матеріальної бази та нищення культових споруд, незважаючи на їхню історичну та культурну цінність. Сумська область постраждала чи не найбільше серед інших регіонів разом із сусідніми Чернігівською та Полтавською: тут маємо найвищий відсоток зруйнованих релігійних споруд. Сумщина увійшла до числа тих регіонів України, де до 1941 р. не залишилося жодного діючого православного храму, а більшість духовенства було заарештовано чи знищено. Конотопський район став одним із регіонів Сумщини, де у 20-30-і рр. ХХ ст. було зруйновано найбільшу кількість храмів. Навіть у 1986 р. на території області мала місце остання хвиля вибухів, у результаті якої було підірвано церкви й на Конотопщині – у селах Хижки, Сахни, Козацьке.

Проблема антицерковної політики на Сумщині досліджувалася як професійними істориками, так і краєзнавцями (О. Ігнатуша [5; 6], О. Вовк [2], О. Сотник [14; 15], О. Корнієнко [7], В. Оліцький [9], Б. Ткаченко [16], С. Сіліванський [13] та ін.). Проте більшість науковців об-

рали об'єктом своїх досліджень різні аспекти гоніння проти церкви у 20-30 рр. ХХ ст. Так у виданні автора-упорядника О. Корнієнка зібрано ґрунтовний матеріал про православні храми Сумської області, проте зважаючи на обмежений доступ до архівних матеріалів, авторові у багатьох випадках не вдалося встановити точних дат та обставин закриття і руйнування храмів [7].

Автором даної наукової розвідки було використано документи архіву Сумської єпархії Української Православної Церкви. Сумська єпархія була створена у 1945 р. рішенням Священного Синоду Руської Православної Церкви. У 1993 р. рішенням Синоду Української Православної Церкви Сумська єпархія була розділена на дві: Сумську, яку очолив єпископ Сумський та Охтирський, і Глухівську, яку очолив єпископ Глухівський і Конотопський. У зазначеному архіві зберігаються, переважно, реєстраційні анкети служителів культу, членів церковних рад і ревізійних комісій, описи майна приходів, довідки про реєстрацію та зняття з реєстрації релігійних громад, фото й акти про огляд технічного стану культових будівель, рішення виконкомів районних рад, висновки уповноважених Ради у справах релігій і витяги з протоколів засідань Ради у справах релігій при РМ СРСР про закриття або зруйнування культових будівель, протоколи засідань і списки членів «двадцятки» тощо. Дані документи висвітлюють основні тенденції релігійного життя у 1944-1991 рр. у регіоні.

На Сумщині однією з перших жертв репре-

сій, спрямованих проти релігії, став конотопський священник В. Прохоренко, заарештований у листопаді 1920 р. і звинувачений в антирадянській діяльності. Рішенням колегії ВУЧК від 31 травня 1921 р. він був розстріляний [3, арк. 156]. Список репресованих священників м. Конотопа та Конотопського району було опубліковано у праці О. Сотника на основі використаних документів Державного архіву Сумської області й архіву Управління Служби безпеки України у Сумській області [14, с. 96-97].

Крім політичних репресій у регіоні мали місце такі форми утисків як погрози та позбавлення виборчих прав священників, членів їхніх сімей і віруючих, опоганення церковних святинь. Так, у 1930 р. в Конотопі, неподалік від церкви, на очах в учнів шкіл партійними активістами було спалено силоміць вилучені із церкви або принесені школярами з домівок ікони.

Але найбільш поширеною у 1920-30-ті рр. практикою на Сумщині було припинення діяльності релігійних громад і примусове закриття храмів. У результаті такої політики влади кількість православних громад у Конотопському районі з 1925 по 1928 рр. скоротилася з 165 до 6 [4, арк. 15-16]. На поч. 1930-х рр. знищення та руйнації зазнали храми Конотопщини.

Абсолютна більшість церковних будівель Конотопщини є мурованими храмами, які було побудовано у XIX – на поч. XX ст. замість попередніх дерев'яних споруд. Проте до нашого часу збереглися і дерев'яні споруди, які є одними з найдавніших не тільки для Конотопського району, але й для Сумщини у цілому. Це дерев'яна Миколаївська церква у м. Конотопі, збудована в 1891 р., та дерев'яна Миколаївська церква у с. Гути, побудована в 1899 р. на власні кошти жителів села [7, с. 108]. Ще однією перлиною Конотопського району є Воскресенська церква у с. Кошари, особливістю якої є те, що вона є найдавнішим храмом Конотопщини, оскільки збудована на кошти Кирила Розумовського у 1795 р. [12, с. 267].

Так, у 1921 р. було зруйновано церкву Різдва Богородиці у с. Кирилівка, побудовану наприкінці XVII ст. у стилі українського бароко. У 1930-ті рр. знесено культові споруди у селах Мельня, Озаричі, Жолдаки, Великий Самбір, Соснівка (поблизу якого у 1659 р. відбулася Конотопська битва). У м. Конотопі собор Олександра Невського, побудований у 1888 р. в псевдовізантійському стилі, та церк-

ва Успіння Пресвятої Богородиці, побудовану в 1897 р., теж зазнали руйнації.

Іншим храмам Конотопщини пощастило трохи більше: їхнє фізичне нищення було спрямовано на зміну зовнішнього вигляду сакральної споруди та її використання в «інтересах соціалістичного будівництва». Так, церкви у селах Кошари, Салтикове, Підлипне радянською владою було позбавлено горішніх ярусів, дзвіниць і хрестів. Таким чином, ці церкви втратили образ сакральних споруд і домінуюче значення у сільській забудові та навколишньому середовищі.

Кам'яну Покровську церкву у с. Вирівка в 1934 р. використано в якості складу для зернових [10, с. 260]. Церкви у селах Козацьке, Сахни, Шпотівка, Грузьке, Дептівка, Вирівка було закрито та перетворено на «колгоспні» комори (за матеріалами архіву Сумської єпархії УПЦ).

Культові споруди у селах Салтикове та Підлипне стали використовувати під сільські клуби [12, с. 268]. Проте старі люди не дозволяли своїм дітям і внукам ходити на танці й атеїстичні лекції у споруду, яка для них була святим місцем, де вони молилися, а не розважалися.

Показовою є історія збереження дерев'яної будівлі Миколаївської церкви у м. Конотопі. У 1933 р. до Конотопа прибув член Ленінградського продовольчого комітету товариш Самарін із збройним загоном, який розташувався у приміщенні колишньої жіночої гімназії по вул. Сарнавській. Після «заготівлі куркульського хліба» загін почав експропріацію церковного майна Миколаївської церкви: ікон, хрестів та іншого майна. З благословення отця Тимошівського церковний староста вдарив у дзвони, щоб збіглися люди. Загін мусив відступити, проте у той же день ввечері отця Тимошівського було вбито при нез'ясованих обставинах [12, с. 266].

Таким чином, до початку радянсько-німецької війни на території краю було закрито всі храми [11, с. 143]. Це було зроблено владою для того, щоб радянська ідеологія та спосіб життя повністю замінили православні народні традиції.

Перманентне руйнування пам'яток історії та архітектури активізувалося напередодні радянсько-німецької війни. Унікальний собор Різдва Пресвятої Богородиці, споруджений ще у XVIII ст. у стилі українського бароко, був підірваний саме в цей час. У 1940-1941 рр. розібрано дзвіницю та світовий барабан на іншій споруді м. Конотопа – Свято-

Вознесенському соборі, який був побудований на місці братської могили загиблих у Конотопській битві з обох сторін козаків.

За прямим призначенням храми у селах Дептівка, Кошари, Шпотівка, Хижки, Козацьке, Грузьке, Сахни, Підлипне та церкви м. Конотопа (Богоявлення, Миколаївська, Вознесенська) стали використовуватися під час німецької окупації. Німецький режим не забороняв проведення богослужінь і функціонування місцевих релігійних громад. Тезу про поширення релігійних поглядів серед населення у роки воєнного лихоліття уповноважений РСРПЦ при РНК СРСР в УРСР П.Ходченко доводив на основі «Відомостей про недіючі церкви в областях УРСР на 1 травня 1945 р.» [17, арк. 11], за якими Конотопський район не потрапив у список районів Сумської області, в яких не було діючих церков.

Наприкінці радянсько-німецької війни мало місце певне послаблення тиску комуністичної влади на православну церкву. «У віруючих та духовенства, і навіть в окремих місцевих радянських працівників помітно змінилось розуміння, що відновлення церкви не є тимчасовим. Потепління у взаєминах між релігійними організаціями та радянською державою, як констатував П.Ходченко, збільшило кількість заяв населення про відкриття нових молитовних будинків, колективних прохань про надання урядом допомоги у придбанні будівельних матеріалів для ремонту церковних приміщень тощо» [17, арк. 15-16]. У 1944-1945 рр. релігійні громади Конотопського району отримали довідки про реєстрацію та право продовжувати релігійну діяльність, підписану уповноваженим РСРПЦ при РНК СРСР у Сумській області Т.Косуленком. У церквах і молитовних будинках віруючі благали Всевишнього дарувати перемогу, вимолювали у нього життя своїм рідним, але найбільше – оплакували жертви війни.

У кінці 1950 – на поч. 1960-х рр. посилювався державний тиск на православну церкву. Реалізація «хрущовської» антирелігійної компанії здійснювалася шляхом зняття з реєстрації релігійних громад, подальшого закриття храмів і спробах вплинути на найвище церковне керівництво, щоб воно з власної ініціативи приймало рішення, що обмежували б релігійну активність. Так, у 1961 р. на Архієрейському Соборі було прийнято зміни до парафіяльного статуту, що поставили священика у повну залежність від парафіяльної ради із 20

мирян, в обранні яких вирішальну роль відігравали місцеві владні структури й уповноважений Ради у справах релігій. На Конотопщині офіційно було знято з реєстрації православні громади та закрито храми і молитовні будинки у селах Мельня (1961), Грузьке (1964), Вирівка (1963), Бочечки (1961) й ін. Пам'ятку архітектури у с. Вирівка – Покровську церкву – знову перетворено на зерносклад [10], а Миколаївську церкву в с. Грузьке віддано сільській раді для перебудови на кінотеатр (за матеріалами архіву Сумської єпархії УПЦ).

Переслідування релігійних громад супроводжувалося подальшою руйнацією храмів. Наприкінці 1950-х рр. рештки кам'яного храму Богоявлення з боковим вівтарем Іоанна Предтечі у Конотопі, побудованого в 1822 р., було підірвано. Наприкінці 1950-х – першій пол. 60-х рр. радянським керівництвом знову було заборонено церковний дзвін, дозволений з осені 1941 р., а жодний храм, закритий у цей період, не було повернено релігійним громадам.

У 1970-ті рр. закриття церков і нищення храмів не припиняється. У 1975 р. виконкомом Конотопської районної ради на чолі з П.Латиним з ухвали уповноваженого Ради у справах релігії при Раді Міністрів УРСР у Сумській області Є.Валаховим було ініційовано закриття релігійної громади та зруйнування дерев'яної будівлі Казанської церкви у с. Шпотівка. Матеріали після зруйнування церкви використано місцевим колгоспом для побудови гуртожитку. З ініціативи тих же службових посадовців було знято з реєстрації православні громади та закрито храми і молитовні будинки у селах Козацьке (1971 р.), Сахни (1975 р.), Хижки (1978 р.), Шаповалівка (1972 р.), Успенський молитовний будинок у м. Конотопі (1975 р.). Отже, у період «застою» гоніння на Церкву прийняли винятково адміністративний характер, арешти священників і мирян стали одиничними, належного фінансування культових пам'яток не проводилось, проте політика скорочення кількості діючих храмів не припинялась.

З початком перебудови з'явилися надії на покращання ставлення влади до православ'я. Проте, насправді, у 1986 р. мала місце остання антирелігійна кампанія у результаті якої постраждали православні храми Конотопщини. Рішення партійного керівництва знести «недіючі культові приміщення» було прийнято щодо храмів у селах Гути, Дептівка, Вирівка, Кошари, Козацьке, Сахни, Хижки тощо.

Незважаючи на висновок фахівців від

23 березня 1978 р. – конструкції будівлі є в гарному стані, необхідно лише провести ремонт підлоги та вікон; будівлю церкви необхідно включити до списку пам'яток архітектури обласного значення – кам'яну Хрестовоздвиженську церкву в с. Хижки було зруйновано. Наводимо директиву № 15/225 від 5 травня 1986 р. на ім'я голови виконкому Конотопської ради народних депутатів В. Лепи за підписом уповноваженого Ради у справах релігій при РМ УРСР у Сумській області В. Онацького: «Надсилаю Вам виписку з протоколу № 3 з засідання Ради у справах релігій при РМ УРСР від 19 березня 1986 р. про зняття з реєстрації релігійного товариства Руської православної церкви в с. Хижки Конотопського району і знесення недіючого культового приміщення. Знесення недіючої культової споруди рекомендується Вам здійснити в першому півріччі 1986 р.» [7, с. 14]. За цією ж директивою було зруйновано старовинну кам'яну Покровську церкву в с. Козацьке та Миколаївську церкву в с. Сахни. Останню, побудовану в 1883 р. із дерева на кам'яному фундаменті, було підірвано за допомогою тротилової вибухівки фахівцями з Харкова.

Церкви у селах Вирівка, Гути, Дептівка відстояли місцеві жителі, якими було зібрано кошти на відбудову храмів і відновлення у них богослужіння. Особливо багато зусиль з цього приводу доклали жителі с. Дептівка Григорій Назаренко, який обійшов всі державні установи і таки отримав довідку про реєстрацію релігійної громади від 7 вересня 1988 р. та ключі від церкви. Це пом'якшення у ставленні влади до релігійних громад було пов'язано зі святкуванням у 1988 р. 1000-річчя хрещення Русі.

Таким чином, все вищенаведене свідчить про те, що на Конотопщині протягом існування радянської влади мали місце всі форми утисків проти православної церкви. Основні заходи антирелігійної політики визначалися всесоюзною та республіканською владою, проте їх реалізація залежала у значній мірі від місцевого партійно-державного керівництва. Ця політика була закладена ще у 1920-30-ті рр. під час першої антирелігійної кампанії, у результаті якої було закрито всі храми у регіоні. Частина з них було зруйновано, частину перебудовано під різні установи і їх неможливо було повернути для богослужінь. Більшість будівель була просто закрита і стояла без використання. Під час німецької окупації

у збережених храмах було відновлено релігійне життя.

Наступна антирелігійна хвиля кінця 1950 – початку 60-х рр. передбачала подальше закриття храмів, відсутність врахування думки населення, використання фальсифікацій і тиску на громадян з метою прийняття «потрібних» рішень. Незважаючи на «хрущовську відлигу», жодний храм, закритий у цей час, не було повернуто релігійній громаді. У результаті такої політики з часом храми прийшли у непридатний або аварійний стан, що дало можливість їх зруйнувати у наступний період.

У результаті останньої антирелігійної кампанії у 1986 р. партійним керівництвом було знищено православні храми в селах Хижки, Сахни, Козацьке. Храми у селах Вирівка, Гути, Дептівка відстояли місцеві жителі. Зараз ці врятовані релігійні споруди перебувають на державному обліку як пам'ятки архітектури місцевого значення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДТІАМ, 2002. 592 с.
2. Вовк О.В. Боротьба більшовиків проти церкви й релігії як складова нищення традиційного світогляду українського селянства (1920-ті роки) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Т. 1. С. 167-171.
3. Держархів Сумської області (ДАСО). Ф.Р-7641. Оп.7. Спр.156.
4. ДАСО. Ф.П-404. Оп.1. Спр.194.
5. Ігнатуша О.М. Голодомор 1932-1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави // Сумська старовина. 2003. № 11-12. С. 80-84.
6. Ігнатуша О.М. Соборно-єпископська церква на Сумщині у 20-30 роках ХХ ст. // Сумська старовина. 2002. № 10. С. 76-81.
7. Книга пам'яті Сумської області: в 3 т. Т. II. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог знищених святинь / [авт.-упор. О.М. Корнієнко]. Суми: ПП «Ніконов В.І.», 2009. 368 с.
8. Настенко В.М. Зруйновані храми Конотопщини // Конотопський краєзнавчий збірник. 2013. Вип. 1. С. 252-253.
9. Оліцький В.О. Репресії проти православної церкви на Сумщині у 1920-1930-ті роки: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Запоріжжя, 2017. 20 с.
10. Островська А.В. Храм Покрови Пресвятої Богородиці у с. Вирівка Конотопського району // Конотопський краєзнавчий збірник. 2013. Вип. 1. С. 259-261.
11. Пашенко В.О. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20-30 рр. Київ, 1994. 249 с.
12. Пожарная А.В. Судьба христианских храмов на Конотопщине // Конотопський краєзнавчий збірник. 2013. Вип. 1. С. 266-269.
13. Силиванский С.В. Заметки о Православии на Сумщине: очерк об истории и событиях XIX – начале XXI веков. Сумь: ИПП «Мрія-1», 2014. 368 с.
14. Сотник О.М. Репресії проти церкви на Сумщині (1918-1988 рр.). Вип. I. Суми: Собор, 2005. 116 с.
15. Сотник О.М. Сумщина християнська: (Нариси з історії релігійного життя). Суми: Козацький вал, 2000. 140 с.
16. Ткаченко Б. Важка стежка до Бога. Суми: ВАТ «СОД», Вид-во «Козацький вал», 2007. 844 с.
17. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф.127. Оп.1. Спр.298.

Avkhutska Svitlana

Implementation of Atheistic Policy of Soviet Power in Konotop Region (1919 – 1988)

The paper considers the anti-church policy of Soviet Power in Sumy Region in 1919 – 1988. The greatest attention is paid to the circumstances of the closing and destruction of the Orthodox churches of Konotop region. For that reason, documents kept in the Sumy Eparchy of the Ukrainian Orthodox Church have been used for the first time. The main measures of anti-religious policy were determined by the all-USSR and republican authorities, but their implementation depended to a large extent on local party-state leadership. Different forms of oppression of the church are analyzed, in particular, crossing off the register of religious communities, closing of churches, repressions against the priests, persecution and moral indignity of those who believed in God, robbery of resource bases and the destruction of religious buildings, despite their historical and cultural value.

The main stages of the closing of Orthodox churches in the region are determined; time and circumstances of closing, partial destruction, re-building for various institutions, etc. are specified. During the first anti-religious campaign in the 1920s and the 1930s, all churches in the region were closed. Some of them were destroyed, some were rebuilt for various institutions and they could not be given back for divine service. Most of the buildings were simply closed and stood unused.

The next anti-religious campaign in the late 1950s – the beginning of the 60's provided the further closing of the churches, disregard of people's opinion, the use of falsifications and exerting pressure on citizens in order to make «necessary» decisions. Despite the «Khrushchev Thaw», not a single church, closed at that time, was given back to the religious community. With time, as a result of that policy, churches came to an unusable or emergency condition, which allowed them to be destroyed during the following period.

As a result of the last anti-religious campaign in 1986, the party leadership destroyed Orthodox churches in the villages of Khizga, Sakhny, and Kozats'ke. The churches in the villages of Vyrivka, Huty, and Deptivka were defended by the locals. Now these rescued Orthodox shrines are in the charge of the state as the historical objects of local architecture.

Keywords: *Sumy Eparchy, Orthodox Church, Konotop District, religious community, priest, church*

Надійшла до редакції / Received: 14.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 03.10.2018